
Polohy humoru v próze Zikmunda Wintra

Věra Brožová

Zikmund Winter byl tvůrčím typem v české literatuře nezvyklým a nebývalým. Jeho zvláštnost byla dána už tím, že výsledky svých důkladných archívních bádání často zpracovával současně v pracích odborných i beletristických, a to s různou mírou historických či uměleckých aspirací. V souladu se svým profesionálním zaměřením se vždy považoval spíše za historika než za beletristu, i na vrcholu své umělecké tvorby si více cenil historických prací a kritiku svých vědeckých pojednání přijímal hůře než výtky ke své próze. Zvláště těžce nesl výhrady adresované ze strany Gollovy historické školy a ohrazoval se proti nim v tisku i v soukromí. Popouzelo ho, že historici oceňují jeho metodu řazení historických faktů v beletrii a odmítají ji v pracích vědeckých. V dopise se svěřil J.S.Macharovi: "A podivno, ti páni mne rádi uznávají za beletristu. Kteréžto umění že bych uměl ně jak výborně neuznávám zase já ..."¹⁾

Výhrady k Wintrovým odborným studiím shrnul v roce 1901 historik Tomáš Kalina. Mimo jiné napsal, že množství sebraného materiálu u Wintra unavuje. "Autor to cítí sám; aby vypravování oživil, uvádí velmi často a velmi mnoho míst ve znění buď skoro nebo zcela původním. To může býti stejnou vadou jako předností, a u Wintra je to obojím."²⁾ Winter svou metodu bránil: "Už v tom, jak fakta slučuji v celkový obraz, vězí hodný kus mé vědecké i lidské individuality."³⁾

Pohlédneme-li na počátky Wintrový tvorby v osmdesátých letech, je patrné, že v této době výrazně nerozlišoval své práce na umělecké, popularizační či odborné. Už v tomto nejranějším období byl však zaujat příběhem a začal snad tušit, že autentický dokument dodává ztvárňovaným událostem určité estetické ozvláštnění a činí je čtenářsky přitažlivými.

Jazyk dokumentu, pro neznalého čtenáře nezvyklý a ne vždy plně srozumitelný, posouvá tragiku jeho raných maloměstských příběhů k významnější tragikomickému a často podtrhuje grotesknost a absurditu děje.⁴⁾ Wintrový rané obrázky se tak vyznačují především ironií a balancováním

na hranici tragického a komického. Z těchto důvodů jsou i dnes dobře čtenářsky oživitelné. Zaměření na děje spíše průměrné než na nevšední Winttra téměř vzdalovalo od velkých událostí. Výjimku tvoří dvě práce: raný obrázek Do zeleného pokoje⁵⁾ a vrcholné dílo Mistr Kampanus.

Ve svém příspěvku se chci zastavit právě u dvojího Wintrova přístupu k takzvaným velkým historickým událostem.

O autorově zaujetí pro problém, jak v obrázku Do zeleného pokoje pojmout pro něho nezvyklou polaritu velkých a malých dějů, svědčí dopis Václavu Vlčkovi, redaktoru Osvěty, napsaný koncem roku 1883:⁶⁾ "Moje práce mne zblázní. Mám látku, kterak českobratrská ves Senomaty má patálii s luterským Rakovníkem a vše přiřzene se na soud zemský v téže chvíli, co jest podpisovati Rudolfovi Majestát! Viděti, že je to nesmírně lákavé, vpléstí do toho osudné děje bouří pražských! Potřeboval bych svrchovaně vaší rady, abych neudělal ani moc ani málo. Mne látka dusí! Rozumí se, že poznáv dobře věc, sáhl jsem k celé literatuře souvěké - teď čtu dekrety českobratrské - a pero leží - ale čtu rychle - salva venia - žeru to - a možná, že přec skončím zajímavou tu práci brzy po novém létě, jakož zaslíbil jsem." Napětí mezi maloměstskými a celonárodními událostmi vyřešil Winter tak, že oba typy dějů od sebe výrazně stylově odlišil. Lokální krvavé šarvátky zobrazil s ironickým a pobaveným odstupem. Hojně využil tónu heroikomického i travestie: "Jak hrdinové Homerovi a všelikterací jiní rekové hrdinských eposů i rakovníčtí vůdcové se svým odpůrcem svedli boj prve jazykem, nežli se do sebe pustili. Říkali sobě věci nepěkné, domlouvajíce sobě slova ostrá... Paní Johanka mrskala kordiskem semo tamo a byl strach, aby v neuvážlivé horlivosti své někoho neprotekla. Sousedé rakovníčtí dvorně se dámě uhýbali a z ran jí vyskakovali."⁷⁾

Naproti tomu velké drama, jehož kapitoly se střídají s kapitolami rakovníckého quasidramatu, předkládá Winter jako nedotknutelnou hodnotu bez jakýchkoli náznaků humoru. Naopak autorským komentářem vyzdvihuje jeho významnost proti nicotným sporům rakovníckým. Pateticky vypisuje dramatické události kolem přijetí Majestátu, předzvěsti příštích bouří: "I zdvihli sobě ruce a přísahali. Poté u velikém zjitření myslí strhli se všichni sněmu a "pryč, pryč" volajíce, oběma branami ze zámku dolů na koních, vozích i pěšky se valili. Hrad osiřel. Přikrylo ho ticho; však ne ono dojemné ticho, jež obepíná vlasaté vrby, hedvábné lípy na hřbitovech, kde lidská vášeň uspána - nýbrž ono příšerné, hrozné ticho, jež bývá před velikou bouří. A byla teplá noc - spící den - hvězdy, s nimiž císař hovořival, mdlou září líbaly ustaranou skráň Rudolfa, o samotě sedícího a k zemi schýleného... V Jelením příkopě mrzutě řval lev, miláček císařův..."⁸⁾

Zatímco Winter v osmdesátých letech podal velkou událost a malo-
městské spory kontrastně, v Mistru Kampanovi,⁹⁾ psaném o dvacet let poz-
ději, si vedl jinak. Dílo má neobvyklou kompozici a využívá subjektivi-
zujících způsobů vyprávění z pozic postav a jejich zorného úhlu. V prv-
ní polovině románu, v expozicích bělohorské bitvy, se nejvíce uplatňuje
postava Kampanova protivníka Mollera. Je důležitým nositelem humoru
v celé první polovině románu nejen pro své jazykové odlišení a venkov-
skou rázovitost, ale i pro "výběr" událostí, které jsou jejím prostřed-
nictvím předkládány čtenáři. Promluvami ostatních postav je čtenář upo-
zornován, že Mollerovým komentářům je možno věřit: "Ten člověk je v grun-
tu ospalý lenoch, humor jeho je frigidus, přitom, divím se, vtípu má
dost, také ve svých posměšcích dost má pravdy."¹⁰⁾ Humorné situace kolem
studenta Mollera postupně přerůstají v ironii a sarkasmus, pokud jde o
záležitosti národního významu: "Římané včil neuznávají té svobody, že
byla vynucena, arcibiskup a všickni, kdo moc mají, stojí proti vám jako
pevná zeď - a u vás, kteří byste včil měli čeliti silně, u vás se háda-
jí jedni s druhými, bratří a evangeliši, Češi a Němci, kněží v kázání a
učení nejsou jednomyslni mezi sebou, ale rozdílni, tupí se... Já včil ne-
pravil, že vy Čechové zahynete, doufám jen, že vy se s Němci v jedno
splíchnete..."¹¹⁾ Ostatní postavy přitom reagují tak, aby tuto Mollero-
vu ironii posilovaly: "A do toho, přijav konvičku od tlusté Jany, spus-
til Vokoun, že ví pěkné říkání ožralé, a to že je lepší nežli trampoty
s náboženstvím a s Němci..."¹²⁾ Ironie je stupňována spolu s tím, jak
do všedního života města zasahují (nebo spíše nezasahují) události vý-
znamné pro království a náboženství. Ironizováno je prostředí univerzit-
ní (profesoři se v rozhodující době hašteří o lekce a rozvrh hodin) i
měšťanské (konšelé opatrnicky zvažují, zda se přidat ke stavům). Ironi-
zováni jsou i samotní stavové, jediná činná vrstva: část jich prakticky
pomýšlí na možné důsledky a snaží se utéci ze sněmu; většina se jednání
účastní, ale pak je jejich zanícení pro věc prezentováno z pohledu mis-
tra Troila: "Ale vždyť tu není pohnutí, není tu bouře," namítá Troil,
"podívej se vůkol, jdou a jedou jako na procházku, před chvílí jsem do-
slechl jednoho na koni, že mluvil o psu slídníku, a teď právě jeden breb-
ce po německu o nějakém ovoci - a to není bouř - toť klid jako před spa-
ním!"¹³⁾ První část končí téměř panoptikálním obrazem najímání žoldáků
pro boj s císařskými, který opět hodnotí postava Mollera: "Zaleskl se
zlatem krumplovaný český lev na praporci ... kožešník se rozesmutnil.
'Mordydy, mistře, plakal bych, mordydy, cizinec nese našeho lva českého
do vojny, něký cizinec, kdo ví, mordydy, plakal bych!' 'Nebreč, kmošku,
utři si fúsy, keď včil Češi za nic nestojí, musí cizinec - odesmál se
Moller."¹⁴⁾

V druhé polovině románu, obsahující i bělohorskou bitvu, se nejvíc uplatňuje paradox. Děje jsou z velké části nahlíženy nikoli pohledem ironického Mollera, ale zorným úhlem humanisty Kampana, odtrženého od praktického života. Kampanův pohled je většinou nehodnotí, pouze je registruje. Kontrastnost takto řazených událostí je zdrojem paradoxu a posléze i absurdity. Do roviny paradoxu zabíhají události zásadní (heslo *diverti nescio* a útěk krále Fridricha) i detailní (šetrní Kolíňané oblékli své vojsko do nejlevnějšího černého sukna; přes nedostatek vojáků Kolínského žádný velitel z pověrčivosti nechce). Kupení paradoxních situací a jejich přechod do poloh absurdních je nejvýraznější v kapitole, v níž filozof Descartes a Kampanus procházejí po bitvě na Bílé hoře Prahou drancovanou vítězi. Vedle krutých scén vybíjení domů stojí obchodníci s kradenými svršky, u mrtvoly souseda oběšence se Pražané dělí o jeho provaz pro štěstí. Zatímco na jedné straně ulice teče krev, na druhé se lidé smějí opilci. Rozehráno je i groteskno, např. ve scéně s lakomou holohlavou univerzitní kuchařkou, která zahání vraždící a loupící vojáky čarodějným lektvarem.

Absurdita dotýkající se tragikomického provází i zánik univerzity. Mistrům je rozkrádán majetek mj. i řádem milosrdných bratří; prosba mistrů k císaři je vrácena místům, proti nimž měl císař univerzitu chránit a profesori jsou nuceni k jejímu přepracování a instruování Pavlem Michnou: "Děláte novou hanebnou rebelii, vy Jeho Milost císařskou strubujete v jedno s kurfiřtem saským, vy vadíte dohromady potentáty, vy se mi z toho musíte vyvésti a purgiovati, proč jste svadili dohromady potentáty, a mám za vás strach, že se z toho tak snadno nevyvlečete, poroučím vám jménem knížete, abyste napsali kurfiřtovi do Drážďan, že vaši legáti nemluvili pravdu, útlak že se neděje škole ani víře, co Jeho Milost dělá, že všecko dělá dobře. Koncept toho listu nového mi co nejdříve sem donesete, já schválím neb opravím a pak sám pošlu do Drážďan!"¹⁵⁾ "Napsali lež a profesori podepsali, aby zachránili univerzitu,"¹⁶⁾ komentuje vypravěč ironicky - z kontextu tušíme, že univerzita bude ztracena.

Paradoxy provázejí i konverzi a smrt hlavní postavy jedem na krysy. Z odborných Wintrových prací o vysokém školství je však patrné, že autor v románu řadu zajímavých faktů, zvláště těch, jež se týkaly Kampanova konce, nevyužil. Podrobné údaje o pompézním mistrově katolickém pohřbu a obsah pohřebního projevu shrnul v samém závěru románu do dvou neutrálních popisných vět, kontrastních předchozímu Kampanovu utrpení: "Patnáctého dne měsíce prosince slavně a poctivě pochován jest k univerzitnímu kostelíčku Božího těla na trhu Dobytčím proti novoměstskému rathouzu mistr Jan Kampanus, umění poetného, historie a jazyka řeckého profesor. Všecky školy jezuitské byly při pohřbu a páter Sidecius měl řeč pěknou."¹⁷⁾

Wintrův Kampanus byl rektorem univerzity, představitelem duchovního výkvětu národa. Přesto se v osudové chvíli nechoval tak, jak to dobový čtenář od postavy jeho významu očekával (a množství dobových recenzí vytýkalo Wintrovi výběr titulního hrdiny). V postavě Kampana dochází k boření tradičních představ o neměnných hodnotách daných duchovním bohatstvím a vzděláním a o jejich mravním zakotvení. Ještě více je tento postup patrný u postavy Mollera. Nářečně odlišený rodák ze Slovácka, z kraje, který byl zvláště na přelomu století uctíván jako jedna z posledních přirozených enkláv lidového života a ryzí životní filozofie, je zobrazen jako zaprodanec a přísluhovač nové moci (a současně jako potenciální protipól k moravskému pluku, který z boje na Bílé hoře neutekl a u Hvězdý padl).

V obrázku Do zeleného pokoje "vbíhají do prostičkých obrázků rakovnických ohromnými kolešy děje velikánské, na něž nestačí péro obrázkáře venkovského"¹⁸⁾ - jak vysvětluje autor svou úctu k velkým dějinám. Významná dějinná událost zde stojí proti malé všednosti a podtrhuje její nedůležitost a nicotnost.

V Mistru Kampanovi je malá všednost a nízkost, nevýznamná a často komická ve svých jednotlivých případech, povýšena ve svém souhrnu na viníka a zdroj velké pohromy. Vrcholný Winter rozkládá obraz velké tragédie na množství situací a dějů nevýrazných a malicherných. Právě svou skepsí, převrácením tragických motivů do poloh tragikomických a nepatectickým pojetím historie se Zikmund Winter přiblížil (i když to sám popíral) moderním proudům české literatury. Ne náhodou zaujala jeho práce s historickým dokumentem Jiřího Karáska i ironiky Josefa Svatopluka Machara a Viktora Dyka. Ten zakončil nekrolog věnovaný Wintrovi slovy: "Nebyl z nás, ale měli jsme ho rádi."¹⁹⁾

1) J.S.Machar, V poledne. Praha 1928, s.218.

2) Český časopis historický, 1901, s.463-467.

3) Časopis Českého musea, 1901, s.555-557.

4) Na estetickou stránku užití archaismů, zvláště těch, které mají vzhledem k současnému jazyku posunutý význam, upozornila v doslovu k výboru Wintrových próz J.Janáčková (Z.Winter, Obrázky. Praha 1972). Alexandr Stich je ve své studii K stylistice historické prózy (rkp.) označil za diachronní homonyma.

5) Vyšel poprvé v Osvětě r. 1884, knižně za autorova života r. 1891 v souboru Dva obrázky rakovnické a r. 1911 v Sebraných spisech, sv.1

(Rakovnické obrázky, řada první). Pro sebrané spisy Winter většinu svých prací upravoval. V obrázku Do zeleného pokoje se úpravy týkají vypouštění některých archaismů a událostí nevztahujících se přímo k ději, omezení citací z dokumentů a odstranění poznámek pod čarou. Části citované v tomto příspěvku upravovány nebyly.

- 6) Fond Václava Vlčka v LA PNP.
- 7) Osvěta, 1884, s.614, 615.
- 8) Tamtéž, s.857.
- 9) Mistr Kampanus byl uveřejňován ve Zvonu v letech 1906-1907. Knižně byl vydán poprvé v r.1909.
- 10) Z.Winter, Mistr Kampanus. Praha 1909.
- 11) Tamtéž, díl 1, s.29-30.
- 12) Tamtéž, díl 1, s.31.
- 13) Tamtéž, díl 1, s.235.
- 14) Tamtéž, díl 1, s.278.
- 15) Tamtéž, díl 2, s.182-183.
- 16) Tamtéž, díl 2, s.188.
- 17) Tamtéž, díl 2, s.292.
- 18) Osvěta (cit. v pozn.7), s.684.
- 19) Lumír, 1912, s.426-428.